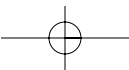
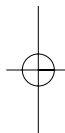
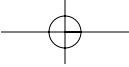

UVOD

Među brojnim pjesmama koje su tijekom godina nastale u znak sjećanja na stradanje Vukovara, ali i nade u obnovu grada, posebno se ističe ona pod naslovom »Stoji grad/Vukovar«. Zanimljivo je da je ta pjesma Hrvoja Hegedušića nastala još početkom rujna 1991., a na Hrvatskoj je televiziji prvi put izvedena 20. rujna 1992. Bilo je to vrijeme kada je u Zagrebu trajala zračna uzbuna, a Vukovar još nije bio potpuno opkoljen. Premda će najgori ratni dani za taj grad tek uslijediti, on je u popularnoj kulturi već tada stavljen na posebno mjesto rata u Hrvatskoj. Više od dva desetljeća nakon Vukovarske bitke, stihovi ove pjesme nalaze se zapisani u javnim prostorima, a u danima oko 18. studenog pjesma se često emitira na državnoj televiziji, pa i tijekom procesa obilježavanja Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine, u sklopu programa u krugu bolnice. Pjesma sadrži i sljedeće stihove:

*Iz majčinog krika sloboda se rađa
I uskoro bijela zaplovit će lađa
Do sunca
Iz krvi i bola niknut će cvijeće
I nikada narod zaboravit neće
Vukovar
Stoji grad¹*

Jedno od važnih pitanja kojima su se bavile društvene i humanističke znanosti, osobito intenzivno od osamdesetih godina prošlog stoljeća, upravo je pitanje kako to pamti narod, ili rečeno malo drukčije, kako to pamte različite društvene skupine. Pokazalo se, naime, da u povijesti različitih grupa ljudi, od obitelji, preko generacija, do različitih vjerskih ili ideoloških organizacija, postoje razdoblja i događaji o či-

¹ Citirano prema: Oraić-Tolić (1992: 244).

jim se uzrocima i posljedicama desetljećima nakon što su okončani vode javne rasprave te organiziraju obilježavanja i znanstveni skupovi.

Cilj je ove knjige, na temelju tumačenja Vukovarske bitke, istraživanje dinamike društva i kulture sjećanja. Radi se o pitanju koje posljednjih desetljeća zaokuplja znanstvenike iz različitih područja diljem svijeta. Ono što se naziva *memory boom* zaokupilo je pažnju i javnosti i znanstvenika u Sjedinjenim Američkim Državama, Izraelu i Nizozemskoj, a koncept mjesta sjećanja, nakon što je iskušan na primjeru Francuske, primijenjen je i u pisanju povijesti Njemačke, Italije, Belgije i niza drugih zemalja (Erll, 2011).

Na tom tragu u ovoj će se knjizi analizirati oblikovanje i prenošenje sjećanja na vukovarsku tragediju. Pritom će se razmotriti različiti kulturni sadržaji putem kojih se sjećanje reprezentira i prenosi, različite razine kolektivnog sjećanja na Vukovar 1991. te određene napetosti koje je moguće rekonstruirati oko tog kolektivnog sjećanja. Bit će navedeni i podaci o brojnim mjestima sjećanja koja se obilježavaju u gradu koji se povremeno i sam, kao cjelina, navodi kao mjesto sjećanja.

No, kako bi se rekonstruirala vukovarska kultura sjećanja, u prvom poglavlju knjige trebalo je razmotriti transformacije koje prolaze društva u razdoblju modernosti, kao i važne koncepte koje su iznjedrile studije sjećanja. Ta dva pitanja spajaju se u analizi dinamike oblikovanja simboličnih elemenata društvenih grupa. Naime, društvene grupe stalno se suočavaju s oblikovanjem i otporima prema simboličnim okvirima koji proizlaze, s jedne strane, iz težnje k potvrdi pripadnosti grupi, a s druge iz modernosti svojstvenih tendencija k individualizaciji, racionalizaciji i prostorno-vremenskoj transformaciji. U tom kontekstu potrebno je razmotriti način na koji dinamika modernosti djeluje na moguće transformacije kolektivnog sjećanja u modernom društvu te istražiti kako se odvijaju međusobni utjecaji intenzifikacije procesa povezanih s procesom individualizacije, promjena u koncipiranju vremena, povećanja i širenja međugrupnih interakcija te inzistiranja na racionalizaciji društvenih odnosa, s prenošenjem kulture sjećanja u modernom društvu. Iako se pritom drži da navedena obilježja modernosti donose teškoće u prenošenju sjećanja na protekle događaje, ipak ne mogu potpuno dokinuti važnost prošlosti. U ovom radu tvrdi se, naime, da je modernom društvu svojstveno dinamično odnošenje spram sjećanja koje se iznova osmišljava u kontekstu novih

društvenih pojava. Javno sjećanje pritom može doživjeti i ozbiljne preinake, osobito u slučajevima u kojima se intenzivira suprotstavljanje zaborava pamćenju, javljaju se nove verzije događaja iz prošlosti koje negiraju istinitost načina na koji se taj događaj pamti u društvu te prošli događaji prevrednuju u kontekstu novih okolnosti. Pritom se otvara i niz važnih pitanja, kao što su odnos pamćenja i povijesti, pravde i traume, političke moći i ekonomskih dobitaka.

O crtavanje šireg okvira modernosti omogućuje interpretiranje društvenih procesa u slučaju Vukovara nakon Vukovarske bitke. Istovremeno, analiza oblikovanja kulture sjećanja oko Vukovarske bitke ima za cilj odgovoriti na pitanje u kojoj su mjeri ove, modernom društvu svojstvene tenzije oko strukturiranja sjećanja, relevantne za razumijevanje događaja u poslijeratnom Vukovaru. Bavljenje kulturom sjećanja na taj način omogućava sociološko razmatranje društvenih procesa u ratnim iskustvom opterećenim sredinama.

Kultura se pritom odnosi na osmišljavanje, odnosno strukturiranje smisla. U polju kulture potencijalno fragmentirani događaji integrišu se, barem privremeno, u cjelinu koja, kao takva, služi pohranjivanju informacija, ali i generiranju novih spoznaja, obuhvaćajući šifriranje i dešifriranje poruka tako što ih se prevodi iz jednog sustava u drugi. Kultura se, dakle, temelji na komunikaciji, ali njezini sadržaji mogu biti i područje identificiranja. Istraživanje kulture sjećanja stoga znači istraživanje društvene relevantnosti prošlosti kroz praćenje njezine prisutnosti u društvenoj komunikaciji te njenog mjesta u simboličnom konstruiranju kolektivnih identiteta. Kad je u pitanju kultura sjećanja treba voditi računa o tome da se u njoj isprepleću tumačenja triju aspekata prošlosti: proteklih događaja i razdoblja, aktera tih događaja, kao i mjesta na kojima su se zbivali.

Vukovarska bitka pokazala se iznimno važnom na svim navedenim razinama, i kao povijesni događaj sa svojim tijekom i posljedicama, i kao vrijeme u kojem su pojedini akteri zadobili obilježja heroja i žrtava te kao događaj koji je umnogome obilježio jedan grad.

Da se radi o važnom događaju na nacionalnoj razini sugerira i podatak da se ta bitka ubraja među najznačajnije bitke u nacionalnoj povijesti. U knjizi *Bitke prekretnice hrvatske povijesti* tekst o Vukovarskoj bitki počinje riječima: »Opsada hrvatskog grada Vukovara od Jugoslavenske narodne armije (JNA) i srpskih paravojnih dobrovoljačkih

formacija u kasno ljeto i jesen 1991. godine bila je najveća i najkrvavija bitka u Domovinskome ratu. Bitka za Vukovar trajala je 87 dana i rezultirala je brojnim ubojstvima, progonom nesrpskog, većinom hrvatskog, stanovništva i gotovo potpunim razaranjem grada, njegove povijesne i kulturne baštine« (Kekez, 2010: 111).

Ne čudi stoga da je pitanje Vukovara — uzroka, tijeka i posljedica bitke — kontinuirano izazivalo pažnju hrvatske javnosti. Štoviše, čini se da je posljednjih godina interes za pojedine aspekte vukovarske kulture sjećanja veći nego prije. Same pripreme za obilježavanje Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. imale su tako godine 2014. veliku medijsku pozornost koja je bila uvelike posvećena, kako programu obilježavanja, tako i pozicioniranju pojedinih političara u polemici koja je tada zaokupljala javnost. Dakako da su i neki društveni procesi, npr. neriješeni problem dvojezičnosti te obilježavanje Dana sjećanja iz 2013. godine, što je izazvalo dosta sporova koji su svoj javni izraz nalazili u dvojbi oko tumačenja jesu li postojale dvije ili jedna kolona, utjecali na usredotočenost javnosti na Vukovar.

No izvan tih dobrim dijelom politički intoniranih prikaza postojao je i manji broj izvješća koja su govorila o silnoj želji dijela hrvatskih građana da toga dana dođu u Vukovar ili se u svom mjestu boravka s njime simbolično povežu.

Određivanje događaja često se isprepleće s označivanjem njegovih aktera. U predgovoru knjizi Damira Plavšića *Zapisi iz srpskih logora* književnik Ranko Marinković napisao je sljedeće: »Ljudska je patnja nenadoknadiva. Ona se ne može popraviti. Ne samo da se ne može vratiti život nekome kome je život oduzet, nego se ne može ni na koji način nadoknaditi ono što je čovjek propatio« (Marinković, 1994: 5). Ove rečenice pogađaju neka od ključnih pitanja kojima se bave studije sjećanja, pa i ova knjiga. Na koji se način odnositi prema zajednici koja je »propatila« i prema događaju koji je prouzročio ljudsku patnju? Na koji je način ono što se ne može popraviti na individualnoj razini, moguće društveno osmisliti i učiniti povijesno važnim? Kako se, dakle, društva odnose prema osobama koje su na različite načine postale žrtve događaja koji se ocjenjuje kao tragičan? Što učiniti s počiniteljima zločina, agresorima ili promatračima zločina, pitanja su koja također zaokupljaju moderna društva, tražeći moralne, ali i pravne odgovore.

Napokon, Vukovarska bitka je uvelike utjecala na način na koji se doživljava Vukovar. Potrebno je stoga razmotriti kakve su njezine posljedice za identitet toga grada, na realne procese koji su se događali nakon bitke, kao i na njegovu mentalnu geografiju, način na koji je zamišljen i predstavljan u medijima i umjetničkim djelima.

Kada su u pitanju elementi kulture sjećanja, oni se analiziraju kroz prizmu tipologije četiri oblika u kojima se javljaju različiti elementi sjećanja: narativizacije sjećanja, izvođenja sjećanja, materijalizacije sjećanja te vizualizacije sjećanja. Dakako, jasno je da svaki pokušaj sustavne klasifikacije sadržaja kulture sjećanja nailazi na teškoće. Naime, mnogi od njih pripadaju u neke rubne prostore, odnosno uključuju različite načine reprezentiranja prošlosti. Osim toga, ne treba zaboraviti ni dominantno narativiziranje sjećanja u zapadnoj kulturi, komponentu koja se gotovo redovito umeće i u druge kategorije sjećanja. Usprkos tome, vjerujemo da je bila nužna klasifikacija koja omogućava da se jasnije izloži obilje sadržaja koji se tijekom godina oblikovao u vukovarskoj kulturi sjećanja.

Ono o čemu se vodilo posebno računa bilo je postavljanje sadržaja kulture sjećanja u društveni kontekst, pri čemu su razmatrani odnosi između autora djela te širih društvenih okvira u kojima se događa njihova recepcija. Premda će se razmatrati različiti društveni okviri pamćenja, posebna pozornost bit će posvećena odnosu između zajednice sjećanja Vukovaraca koji su 1991. protjerani iz Vukovara te hrvatskog nacionalnog okvira kao okvira sjećanja.

Treba već u uvodu napomenuti da su neka važna pitanja u ovoj knjizi prije naznačena negoli detaljno analizirana. U njoj se, kako je spomenuto, Vukovaru prilazi kroz prizmu zajednice sjećanja prognanih Vukovaraca i društvenog okvira hrvatskog nacionalnog identiteta. Stoga će se u analizi samo manji prostor posvetiti srpskoj zajednici sjećanja te načinu na koji se u Srbiji tumači značenje Vukovara i Vukovarske bitke.²

Osim toga, pitanje kolektivnog sjećanja na Bitku za Vukovar otvara vrata istraživanjima koja se odnose na ranije, važne povijesne događaje na vukovarskom području. Ne radi se samo o pitanju što je do-

² Oblikovanje kulture sjećanja u razdoblju dok su pobunjeni Srbi upravljali gradom analizirano je u Kardov (2006) i Žanić (2007).

velo do Vukovarske bitke nego i o tom kako se formiraju odnosi između tumačenja same bitke i recepcije ranijih povijesnih događaja.

Možda će ovo istraživanje pomoći da se u budućnosti nađu neke poveznice koje bi Vukovarsku bitku stavile u širi okvir pamćenja različitih povijesnih događaja od strane različitih grupa. Ipak, vjerujemo da bogatstvo kulture sjećanja, oblikovane u razdoblju nakon bitke te promjene koje su se s njom događale, zaslužuju zasebnu analizu.

U tom okviru analiziraju se promjene koje su se događale sa sjećanjem na 1991. godinu od završetka Vukovarske bitke do kraja 2016. i traži odgovor na pitanje mogu li se u vukovarskoj kulturi sjećanja razlikovati pojedine faze te koji su akteri i na koje načine bili uključeni u proces produkcije i ocjenjivanja značenja kulture sjećanja. Kao i svaka kulturna tvorevina, vukovarska kultura sjećanja suočava se s granicama reprezentiranja i nesavršenosti komunikacije, pa opet, govori nam nešto i o odnosima u kojima se uspostavlja, o solidarnosti, ratu i borbi protiv zaborava.

U knjizi će se pratiti način na koji se razvijala kultura sjećanja na Vukovarsku bitku i njezin odnos prema vremenu od okupacije grada, preko mirne reintegracije, do pitanja dvojezičnosti.